

بررسی تطبیقی ویژگی‌های بصری درخت سخنگو در نگاره شاهنامه دموت با داستان مشی و مشیانه

چکیده

در باور ایرانیان باستان و منابع کهن ایرانی چون بندهشن، مشی و مشیانه اولین زوج بشر در آفرینش نخستین هستند و ویژگی انسان- گیاه دارند. از طرفی در متن شاهنامه فردوسی هم از درختی سخن گو و با ویژگی انسان- گیاه در داستان اسکندر و درخت سخن گو اشعاری نقل شده و نگاره‌ای نیز با همین موضوع مصور شده است. اهمیت این ویژگی انسان- گیاه در هر دو مورد، ضرورت انجام پژوهش حاضر را ایجاب کرده است. اهداف پژوهش حاضر، شناخت ویژگی‌های مشی و مشیانه در اساطیر ایرانی و منابع کهن و نیز شناسایی مشخصه‌های درخت سخن گو در اشعار و نگاره اسکندر و درخت سخن گو در شاهنامه دموت و نیز شناخت وجوه اشتراک و افتراق مشی و مشیانه و این نگاره است. پرسش‌های پژوهش عبارت‌اند از: ۱. مشی و مشیانه در اساطیر ایرانی و درخت سخن گو در اشعار و نگاره شاهنامه دموت دارای چه ویژگی‌های بصری و ساختاری هستند؟ ۲. مشی و مشیانه در اساطیر ایرانی و درخت سخن گو در اشعار و نگاره شاهنامه دموت از منظر فرم و معنا چه وجوه اشتراک و افتراقی دارند؟ در پژوهش حاضر اطلاعات کتابخانه‌ای، اسنادی و تصویری با رویکرد توصیفی- تحلیلی و تطبیقی بررسی شده است و نمونه‌های مطالعاتی شامل نگاره اسکندر و درخت سخن گو در شاهنامه دموت است. نتایج پژوهش نیز نشان می‌دهد درخت سخن گو در شاهنامه دموت مطابق با ویژگی‌های مشی و مشیانه با ساقه‌هایی درهم‌پیچیده و ریشه‌های مجزا مصور شده با این تفاوت که فرزندان یا میوه‌های این درخت مانند مشی و مشیانه فقط آدمیان نیستند و این درخت فرزندان حیوانی نیز دارد.

سحر ذکاوت

دانشجوی دکتری تاریخ تطبیقی و تحلیلی هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران، نویسنده مسئول.

Sahar.zekavat@shahed.ac.ir

خشایار قاضی زاده

استادیار گروه هنر اسلامی، دانشکده هنر، دانشگاه شاهد، تهران، ایران.

ghazizadeh@shahed.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۳-۰۴-۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۲۴-۰۶-۱۴۰۱

1-DOI: 10.22051/PGR.2022.40948.1139

واژه‌های کلیدی: مشی و مشیانه، اسطوره آفرینش، درخت سخن گو، نگاره اسکندر و درخت سخن گو، شاهنامه دموت.

مقدمه

مشی^۱ و مشیانه^۲ از اساطیر مهم ایران باستان و نخستین زوج بشر هستند که ویژگی منحصر به فرد انسان- گیاه را دارند. ویژگی دوگانگی انسان- گیاه را می‌توان در نگاره اسکندر و درخت سخن‌گو در شاهنامه دموت نیز مشاهده کرد. آثار نگارگری ایرانی علاوه بر اهمیت هنری و نسخه‌شناسی، جایگاه مهمی در مطالعات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی نیز دارند (ذکاوت و دیگران، ۱۴۰۰: ۱۵)؛ بنابراین وجود ویژگی خاص در مشی و مشیانه و نیز درخت سخن‌گوی مصور شده در نگاره شاهنامه دموت موجب شده تا «بررسی تطبیقی ویژگی‌های بصری درخت سخن‌گو در نگاره شاهنامه دموت با داستان مشی و مشیانه» به‌عنوان موضوع پژوهش مطرح شود و اهداف پژوهش نیز به شناخت ویژگی‌های مشی و مشیانه در اساطیر ایرانی و منابع کهن و نیز شناسایی مشخصه‌های درخت سخن‌گو در اشعار و نگاره اسکندر و درخت سخن‌گو در شاهنامه دموت و نیز شناخت وجوه اشتراک و افتراق مشی و مشیانه و این نگاره اختصاص یافته است. پرسش‌های پژوهش نیز شامل موارد زیر است:

۱. مشی و مشیانه در اساطیر ایرانی و درخت سخن‌گو در اشعار و نگاره شاهنامه دموت دارای چه ویژگی‌های بصری و ساختاری هستند؟
  ۲. مشی و مشیانه در اساطیر ایرانی و درخت سخن‌گو در اشعار و نگاره شاهنامه دموت از منظر فرم و معنا چه وجوه اشتراک و افتراقی دارند؟
- برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های مطرح‌شده ابتدا اسطوره آفرینش نخستین و ویژگی‌های مشی و مشیانه بررسی و سپس درخت سخن‌گو یا واق‌واق^۳ تحلیل می‌شود. سپس به بررسی نگاره اسکندر و درخت سخن‌گو در شاهنامه دموت و ویژگی‌های این درخت پرداخته شده و در نهایت تطبیق ویژگی‌های مشی و مشیانه و درخت سخن‌گو در نگاره اسکندر و درخت سخن‌گو صورت گرفته است.

پیشینه پژوهش

جست‌وجوها درباره پیشینه پژوهش در منابع مختلف نشان می‌دهد پژوهش‌های زیادی درباره درخت سخن‌گو و بازتاب آن در حوزه‌های مختلفی از هنر اسلامی چون نگارگری، فرش، فلزکاری و... همچنین آفرینش انسان نخستین انجام شده است. در راستای موضوع آفرینش می‌توان به مقاله «شباهت‌ها و مشترکات آفرینش مردم در اساطیر ایرانی و سامی» (۱۳۹۷) نوشته ابراهیم واشقانی فراهانی و سمیرا ملکی اشاره کرد که در نشریه ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناختی ارائه شده است.

حمید کاویانی پویا مقاله «بررسی تطبیقی آفرینش انسان در اساطیر و ادیان ایران و میان‌رودان» (۱۳۹۶) را در نشریه الهیات تطبیقی چاپ کرده و در این پژوهش به مشی و مشیانه و چگونگی آفرینش آن‌ها اشاره کرده است. همچنین «بررسی تطبیقی داستان آفرینش نخستین انسان و چگونگی آن در تورات، انجیل و قرآن و مقایسه آن با اسطوره آفرینش در متون دینی زرتشتی» (۱۳۹۶) عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد الهه بزرگر در دانشگاه مازندران، منبع مهم دیگری در این حوزه است. یکی از نویسندگان مهم در حوزه اسطوره‌شناسی ژاله آموزگار است که در کتاب تاریخ اساطیری ایران (۱۳۹۵) به‌طور مفصل درباره آفرینش مشی و مشیانه به‌عنوان نخستین نوع بشر بحث کرده است.

آرزو رسولی (طالقانی) پژوهشگر دیگری است که اسطوره‌های آفرینش انسان را در باورهای ایرانی، سامی، بین‌النهرینی، مصری، یونانی و هندی بررسی کرده و با عنوان «داستان آفرینش انسان از منظر اسطوره‌شناسی تطبیقی» (۱۳۹۳-۱۳۹۲) در نشریه تاریخ ایران منتشر کرده است.

«بررسی اسطوره آفرینش و پیدایش در شاهنامه فردوسی و تطبیق آن با اوستا، دینکرد و بندهشن» (۱۳۹۰) هم عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد مهتاب برمک در دانشگاه محقق اردبیلی است و نتایج این مطالعه نشان می‌دهد نخستین انسان در اوستا به کیومرث و در بندهشن و دینکرد هفتم به مشی و مشیانه نسبت داده شده است. سید حسین سیدی و اسماعیل علی‌پور هم پژوهشی با عنوان «بررسی تطبیقی داستان آفرینش انسان در روایت‌های اسطوره‌های ایران و عرب» (۱۳۸۹) را انجام داده‌اند که در نشریه لسان مبین (پژوهش ادب عربی) منتشر شده است.

همچنین جدیدترین پژوهشی که درباره درخت سخن‌گو به چاپ رسیده «مطالعه تحلیلی نقش درخت سخن‌گو در نسخه‌های فارسی و عربی عجایب المخلوقات قزوینی مصور شده در هند» (۱۳۹۹) نوشته سید رضا حسینی و فاطمه حیدری است و در نشریه مطالعات فرهنگ و هنر آسیا چاپ شده و جامعه آماری پژوهش به بررسی ۱۱ تصویر از شش نسخه فارسی و عربی از عجایب المخلوقات قزوینی اختصاص یافته است. نیکو ورعی پژوهشگر دیگری است که «واکوی اسطوره درخت واق‌واق در نگارگری ایرانی- اسلامی» (۱۳۹۶) موضوع پایان‌نامه کارشناسی ارشد او در رشته نقاشی در دانشگاه هنر اصفهان است و نتایج این پژوهش نشان می‌دهد واق نقشی است که به شکل سرهای انسان و حیوان در پیچش گل‌های اسلیمی و ختایی و طرح‌های گرفت‌وگیر و

اسلامی واحد نجف‌آباد ارائه کرده است. باید گفت منابع ذکرشده هر یک به نوعی درباره موضوع آفرینش و درخت سخن گو و ارتباط آفرینش و درخت بحث کرده‌اند، اما پژوهشی با عنوان دقیق پژوهش حاضر مشاهده نشده است و ابعاد نوآورانه و وجه تمایز پژوهش حاضر با پیشینه موجود در واکاوی ریشه درخت سخن گو در ویژگی‌های مشی و مشیانه به‌عنوان نخستین گونه‌های انسانی با هویت دوگانه انسان - گیاه است.

روش پژوهش

در پژوهش حاضر اطلاعات کتابخانه‌ای و داده‌های اسنادی و تصویری با رویکرد توصیفی - تحلیلی و تطبیقی بررسی شده است و نمونه‌های بررسی شده شامل نگاره اسکندر و درخت سخن گو در شاهنامه دموت است که با ویژگی‌های مشی و مشیانه در منابع اسطوره‌شناسی و کهن ایران مقایسه شده است.

اسطوره آفرینش نخستین و ویژگی‌های مشی و مشیانه

آفرینش مشی و مشیانه یا مهلی و مهلیانه یکی از روایت‌های مهم اساطیری در زمینه آفرینش نخستین است. متون فارسی میانه همگی آفرینش این جفت نخستین را به‌صورت گیاه ریواس روایت می‌کنند و کامل‌ترین گزارش از آن در متن فارسی میانه بندهشن در دو جا آمده است و در هر دو بخش پیش‌فرض آغازین گیاهی را برای آفرینش انسان بیان می‌کند (مختاریان، ۱۳۸۹: ۱۰۸). در بندهشن آمده است: بعد از مرگ کیومرث به‌عنوان انسان نخستین «با به سر رسیدن چهل سال، ریاس تنی یک‌ساقه، پانزده برگ، مهلی مهلیانه (از) زمین رستند. درست (بدان) گونه که ایشان را دست بر گوش بازایستند، یکی به دیگری پیوسته، هم‌بالا و هم‌دیسه (هم‌ساخت و هم‌شکل) بودند. میان هر دو ایشان فره برآمد، آن‌گونه که (هر سه) هم‌بالا بودند که پیدا نبود که کدام نر و کدام ماده و کدام فره هر مزد آفریده (بود که) با ایشان است، که فره‌ای است که مردمان بدان آفریده شدند... سپس هر دو از گیاه‌پیکری به مردم‌پیکری گشتند و آن فره به مینوی در ایشان شد که روان است» (دادگی، ۱۳۶۹: ۸۱).

اورمزد پس از آفرینش مشی و مشیانه، اندیشه‌های اورمزدی را به آنان به این صورت تلقین می‌کند که «شما نیای جهان هستی، من شما را بهترین کامل‌اندیشی بخشیده‌ام. نیک بیندیشید، گفتار نیک بگویید و کردار نیک ورزید و دیوان را مستایید.» (آموزگار، ۱۳۸۹: ۴۹) این دو نخستین انسان‌های

نقش انسان و حیوان پیچیده در شاخ و برگ گیاهان اطلاق می‌شود. «بررسی کتیبه و درخت سخن گو در هنر فلزکاری خراسان (سده‌های ۶ و ۷/ق/ ۱۲ و ۱۳م)» (۱۳۹۴) نوشته حسین کمندلو و محمدعلی رجبی هم عنوان مقاله دیگری است که در نشریه خراسان بزرگ به چاپ رسیده و نتایج آن نشان می‌دهد نقش واق یا درخت سخن گو از نقوش رایج در هنر فلزکاری خراسان در سده‌های ۶ و ۷ هجری قمری بوده و بیشتر در ترکیب با خطوط و در کتیبه‌های آثار فلزکاری به کار می‌رفته است.

یعقوب آژند یکی از پژوهشگران مهمی است که درباره جایگاه و اهمیت نقش درخت سخن گو در هنر اسلامی مطالعه کرده است. کتاب هفت اصل تزیینی هنر ایران (۱۳۹۳) و مقاله «اصل واق در نقاشی ایران» (۱۳۸۸)، هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی) از تألیفات آژند در این زمینه است و او در کتاب هفت اصل تزیینی هنر ایران به هفت اصل مهم تزیین در هنر ایرانی اشاره کرده و از نقش واق به‌عنوان اصل ششم از اصول نگارگری و نقاشی ایران نام برده است. «درخت مقدس و نمود آن در فرهنگ و هنر ایران و غرب» (۱۳۹۲) هم عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد سحر داعی در دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی است که پیشینه‌های دیگر در این زمینه محسوب می‌شود. علیرضا طاهری و سمیه ربیعی نیز مقاله «شناسایی و طبقه‌بندی نقش درخت واق واق در فرش‌های سده‌های دهم تا سیزدهم هجری ایران» (۱۳۹۲) را در شماره ۲۵ نشریه نگره چاپ کرده‌اند و این نقش مهم را در هنر فرش‌بافی مطالعه کرده‌اند. همچنین مقاله «بررسی خاستگاه و انواع نقوش واق در هنر اسلامی» (۱۳۸۹) پژوهش دیگری از طاهری و ربیعی است. باید خاطر نشان کرد سمیه ربیعی عنوان پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود را در دانشگاه سیستان و بلوچستان به «مطالعه نقوش تزیینی واق در هنر اسلامی» (۱۳۹۰) اختصاص داده است. علیرضا طاهری هم پژوهش دیگری را با موضوع «درخت مقدس، درخت سخن گو و روند شکل‌گیری واق» (۱۳۹۰) انجام داده و نتایج نشان می‌دهد نقش واق تکامل یافته میوه‌های درخت سخن گو است.

«تصویر و مفاهیم درخت سخن گو بر قالی‌های دستباف» (۱۳۹۰) هم موضوع پژوهش دیگری است که مهلا تختی و رضا افهمی به بررسی درخت سخن گو در هنر فرش‌بافی اختصاص داده‌اند. مهلا تختی همچنین مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی ویژگی‌های تصویرپردازی نوین در قالی‌های موسوم به درخت سخن گو (واق واق)» (۱۳۹۰) انجام داده و در همایش ملی هنر، فرهنگ، تاریخ و تولید فرش دستباف ایران و جهان برگزار شده در دانشگاه آزاد

از ایشان شش پسر و شش دختر زاده شدند و بود که زیستند و بود که مردند و آنگاه همهٔ مردم از (نسل) ایشان شدند.» (برزگر، ۱۳۹۶: ۱۱۰) در منابع کهن ایرانی نظیر دینکرد، اوستا و... نیز روایاتی مشابه مطرح شده است؛ بنابراین مشی و مشیانه به‌عنوان نخستین زوج بشر دارای ویژگی‌های خاصی‌اند که در جدول ۱ به آن‌ها اشاره شده است:

واقعی از دیدگاه اساطیر مزدیسنی محسوب می‌شوند (کاویانی پویا، ۱۳۹۶: ۱۴۲). از این دو نیز شش جفت نر و ماده پدید آمده است (دادگی، ۱۳۶۹: ۸۲). در روایت پهلوی نیز روایتی مشابه شرح بندهشن آمده است: «پس مهلا و مهلیانه از زمین، به پیکر ریباس رستند، یعنی همان گونه که ریباس برآید... نه ماه به پیکر ریباس بودند. آنگاه به پیکر آدمی بگشتند.

۱	دارای ویژگی انسان- گیاه، رشدیافته به شکل گیاه ریواس
۲	سخن گو و دارای قدرت تکلم
۳	ریواس تنی یک ساقه، یکی به دیگری پیوسته و دارای ۱۵ برگ
۴	دارای پیوستگی در کمرگاه به گونه‌ای که نر و ماده بودن دو انسان مشخص نبود.
۵	هم‌بالا و هم‌دیسه (هم‌ساخت و هم‌شکل) بودند.
۶	حالت ایستاده و دستان بر گوش نهاده

جدول ۱. ویژگی‌های مشی و مشیانه به‌عنوان نخستین زوج بشر در منابع کهن نظیر بندهشن و متون پهلوی (منبع: نگارندگان)

که آن درخت در آنجا می‌باشد. گویند ثمر و بار آن درخت به‌صورت آدمی و حیوانات دیگر باشد و سخن کند و گویند در آنجا کوهی است معدن طلا و نقره و بوزینگان در آنجا بسیار باشد و آن را واق‌واق و وقواق هم می‌گویند و نام پرنده‌ای هم هست.» (خلف تبریزی، ۱۳۶۳: ۲۲۴۹)

در کتاب حدود العالم من المغرب الی المشرق مکتوب شده در سال ۳۷۲ هجری نیز «واق‌واق ناحیتی است از چین و زمین او معدن زر است و ایشان سگ را طوق زرین کنند و مهتر ایشان طوقی دارند اندر گردن از سر، گرچه با قیمت بسیار و مردمانی سیاه‌اند و برهنه و گرمسیر است و جایی بی‌نعمت و قصبهٔ این ناحیه مقیس است و این شهری است خرد و جای بازگانان گوناگون.» (حدودالعالم، ۱۳۵۰: ۶۰) در نزهه القلوب هم نقل شده: «از احوال خلیج‌ها، خلیج اول بحر چین و ماچین بوده و از همهٔ خلیج‌ها بزرگ‌تر بوده است و به طرف چین لجهٔ بزرگ داشته و در این خلیج سه هزار و هفتصد جزیره مستقر می‌باشد، از مشاهیرش جزیرهٔ واق‌واق می‌باشد. بالای صد جزیره داشته و در آنجا درختانی که باد با تکان

درخت سخن گو یا واق‌واق

«واق‌واق درختی است چینی همانند بادام و خیار چنبر که میوه‌ای همچون چهرهٔ آدمی دارد. چون میوهٔ این درخت برسد چندین بار صدایی همانند واق‌واق از آن به گوش می‌رسد. سپس به زمین می‌افتد و اهل این جزیره و مردمان چین را در این صدا مروا و مرغواست.» (دمشقی، ۱۳۵۷: ۲۴۹-۲۴۸) در لغت‌نامهٔ دهخدا هم آمده است: «واق‌واق نام درختی است که در هندوستان می‌باشد، بس عجیب. بامداد، بهارش می‌باشد و شبانگاه خزان می‌کند و برگ‌هایش بر صورت مردم باشد. چون روز پیش آید، برگ‌هایش در آشوب افتد؛ چون شب آید، فروریزد... واق‌واق نام درختی است چینی که مانند جوزین و خیار سبز می‌باشد و میوه‌ای دارد به شکل انسان و هنگامی که بار آن برسد و پخته شود، صدایی همچون واق‌واق از آن بلند می‌شود و سپس از درخت می‌افتد و مردم جزایر چین بدین آواز فال زنند.» (دهخدا، ۱۳۷۳: ۴۱۶) در تعریفی مشابه در برهان قاطع هم «واق درختی است که صباح بهار و شام خزان کند و بعضی بیشه و جنگلی را گفته‌اند

و او هم نسخه کامل را به موزه‌های هنری و دلالان و مجموعه‌داران ارائه می‌کند و چون این نسخه ارزش مادی بالایی داشته، به فروش نمی‌رسد و بنابراین دموت در یک عمل غیرحرفه‌ای برگ‌های مصور این نسخه را جدا کرده و به‌صورت جداگانه و تک‌برگی آن را به فروش می‌رساند و به این ترتیب این نسخه در مکان‌های هنری و موزه‌های مختلف پخش می‌شود و شناسایی و شمارگان دقیق این نگاره‌ها به‌طور دقیق امکان‌پذیر نیست ولی احتمال دارد این نسخه دارای ۱۲۰ تا ۲۰۰ نگاره بوده که چندین نقاش و نگارگر مختلف آن را مصور کرده‌اند (همان: ۳۵).
نگاره اسکندر در حال گفت‌وگو با درخت سخن‌گو یکی از نگاره‌های این نسخه فاخر و ارزشمند است. داستان این نگاره درباره درخت سخن‌گویی است که در انتهای جهان قرار دارد و اسکندر به این مکان می‌رسد و جایی است که درخت سخن‌گو با سرهای انسانی زن و مرد روییده است (طاهری، ۱۳۹۰: ۴۸) و این درخت برای اسکندر پیشگویی می‌کند (طاهری، ربیعی، ۱۳۸۹: ۵۰). اشعار شاهنامه درباره گفت‌وگوی اسکندر و درخت سخن‌گو در ادامه ارائه شده است:

بید شاد کاواز مردم شنید...
ز راه بیابان تن آزاد کرد
چه چیز است کاندازه باید گرفت
که ای شاه پیروز پاکیزه‌رأی
کسی آن ندید آشکار و نهان
که چونان شگفتی نشاید نهفت
سخن‌گو بود شاخ با رنگ و بوی
چو روشن شود نر گویا شود
همان نامداران آن مرز و بوم
سخن کی سراید به آواز سخت
که از روز چون بگذرد نه زمان
که آواز او بشنود نیک‌بخت
بر و برگ چون مشک بویا شود
شگفتی چه پیش آید ای نیک‌بخت
ز رفتنت کوتاه شود داوری
کران جهان خواندش رهنمای
به سیری نیامد کس از جان خویش
که دام و دد و مرغ بر ره پرید
چو آمد به نزدیک گویا درخت
ز پوست ددان خاک پیدا ندید
ددان را برین گونه درنده کیست
که چندین پرستنده دارد درخت
ز گوشت ددان باشدش پرورش
سکندر ز بالا خروشی شنید
خروشی پر از سهم و ناسودمند

برگ‌هایش، آواز واق‌واق می‌دهد و آن جزایر بدین نام مشهور می‌باشند و پادشاه آنجا را کشمیر خوانند.» (مستوفی، ۱۳۶۲: ۲۳۰)

نگاره اسکندر و درخت سخن‌گو در شاهنامه دموت و ویژگی‌های این درخت

شاهنامه بزرگ ایلخانی از کهن‌ترین نسخه‌های مصور شاهنامه، در تبریز و در سال ۷۲۰ هجری و در زمان سلطان ابوسعید بهادر مصور شده و از این‌رو به شاهنامه ابوسعیدی نیز شهرت دارد (پاشایی، ۱۳۹۴: ۹۵۳). این نسخه در اصل در دو جلد گردآوری شده بود که بعدها در دربار قاجار در تهران پس از مرمت به یک جلد تقلیل می‌یابد. قطع این نسخه ۴۱ در ۲۹ سانتی‌متر است و کتابت آن با خط نسخ انجام شده است (عزیزی یوسف‌کند و دیگران، ۱۳۹۸: ۳۵). این نسخه در کتابخانه کاخ گلستان نگهداری می‌شده (حسینی، ۱۳۹۲: ۶۸) و در آشفتگی‌های سیاسی و اقتصادی دوره محمدعلی شاه قاجار از کتابخانه سلطنتی ایران دزدیده می‌شود و به دست یکی از دلالان عتیقه پاریس به نام ژرژ دموت می‌رسد

ز راه بیابان به شهری رسید
سکندر دل از مردمان شاد کرد
بپرسید از ایشان که ایدر شگفت
چنین داد پاسخ بدو رهنمای
شگفتی است ایدر که اندر جهان
درختی است ایدر دو بن گشته جفت
یکی ماده و دیگری نر اوی
به شب ماده گویا و بویا شود
سکندر بشد با سواران روم
بپرسید زیشان که اکنون درخت
چنین داد پاسخ بدو ترجمان
سخن‌گوی گردد یکی زین درخت
شب تیره‌گون ماده گویا شود
بپرسید چون بگذریم از درخت
چنین داد پاسخ کزو بگذری
چو زو برگذشتی نماندت جای
بیابان و تاریکی آید به پیش
نه کس دید از ما نه هرگز شنید
همی راند با رومیان نیک‌بخت
زمینش ز گرمی همی بردمید
ز گوینده پرسید کین پوست چیست
چنین داد پاسخ بدو نیک‌بخت
چو باید پرستندگان را خورش
چو خورشید بر تیغ گنبد رسید
که آمد ز برگ درخت بلند

که ای مرد بیدار نیکی گمان
 که دل را به خوناب شوید همی
 همی گوید این برگ شاخ درخت
 که برداشت از نیکوی هایش بهر
 ز تخت بزرگی بپادش رفت
 دلش گشت پر درد از رهنمون
 پر از غم همی بود تا نیم شب
 دگر باره پرسید زان نیک بخت
 سخن گوی بگشاد راز از نهفت
 همی گوید اندر جهان فراخ
 روان را چرا بر شکنجی همی
 کس آزدن و پادشا کشتن است
 مکن روز بر خویشتن تار و تنگ
 که ای مرد روشن دل و پارسا...
 بزرگان بر پادشا تاختند (URL2)

بترسید و پرسید زان ترجمان
 چنین برگ گویا چه گوید همی
 چنین داد پاسخ که ای نیک بخت
 که چندین سکندر چه پوید به دهر
 ز شاهیش چون سال شد بر دو هفت
 سکندر ز دیده بیارید خون
 از آن پس به کس نیز نگشاد لب
 سخن گوی شد برگ دیگر درخت
 چه گوید همی این دگر شاخ گفت
 چنین داد پاسخ که این ماده شاخ
 از آن فراوان نگنجی همی
 تو را از گرد جهان گشتن است
 نماندت ایدر فراوان درنگ
 بپرسید از ترجمان پادشا
 به شهر اندرون هدیه ها ساختند

سخن گو در شاهنامه دموت مشاهده می شود:
 در تصویر ۱ نگاره به دو قسمت برابر کتیبه و تصویر تقسیم شده است و اسکندر با لباسی بلند و تاجی بر سر سوار بر اسبی سفید به تصویر درآمده و در کنار درخت سخن گو ایستاده است. لشکریان سواره او پشت سر اسکندر و با حالت دستانی خاص و به صورت اشاره به درخت سخن گو دیده می شوند. درخت سخن گو درختی با دو ریشه مجزا

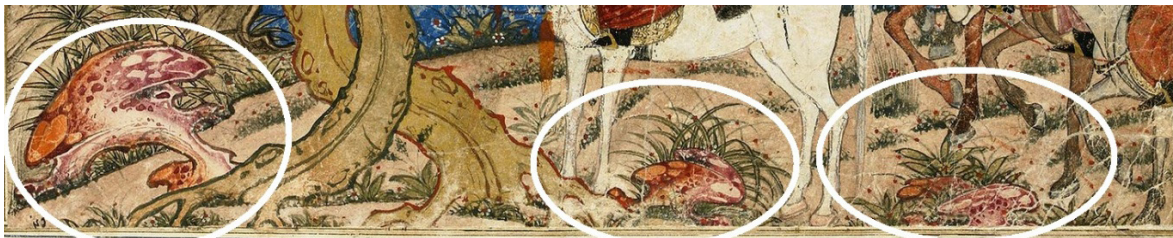
با توجه به ابیات بالا، درخت سخن گو در شاهنامه دارای مشخصه ها و ویژگی هایی است. این ویژگی ها عبارت است از اینکه درخت سخن گو، درختی شگفت انگیز است و از دو بن و ریشه جفت شده و یکی ماده و دیگری نر است و دارای قدرت سخن گویی و تکلم است و بو و عطری خوش چون مشک دارد. در روز نر سخن می گوید و در زمان شب ماده صحبت می کند. در تصویر ۱ نگاره مصاحبت اسکندر و درخت

تصویر ۱. نگاره اسکندر در حال گفت و گو با درخت سخن گو یا واقواق، شاهنامه دموت، ۱۳۴۰-۱۳۳۰ میلادی، دوره ایلخانیان، آبرنگ، مرکب و طلا بر روی کاغذ، محل نگهداری گالری فریر، واشنگتن (URL1)

در بسیاری از منابع سرهای حیوانات موجود در این نگاره به روباه و خروس تعبیر شده است، اما نوع پوزه حیوان و رنگ آن بیشتر شبیه به گرگ است و درباره پرنده نیز باید گفت نوک آن شبیه نوک خروس است ولی تاجی با فرم متفاوت‌تر از تاج خروس دارد. جالب توجه است که کبوتر و پرنده تاج‌دار با نوک‌هایی باز و در حال آواز خواندن یا صحبت کردن دیده می‌شوند و یکی از خرگوش‌ها چشمانی باز و دیگری چشمانی بسته دارد و گویی خفته است. خرگوش بیدار دهانی بازتر دارد. گرگ‌ها همگی با دهانی باز دیده می‌شوند و به نظر بیدار و هوشیارند و یکی از گرگ‌ها هم شاخه درخت را به دندان گرفته است. بز و پلنگ هم با دهان بسته و به نظر با چشمانی باز تصویر شده‌اند. در جدول ۲ جزئیات سرهای انسانی و حیوانی مشاهده می‌شود: همچنین در پای درخت اشکالی خاص دیده می‌شود که به نظر همان پوست‌های ددان و حیوانات وحشی است که در ابیات شاهنامه نیز به آن اشاره شده است و منبع تغذیه درخت محسوب می‌شوند. (تصویر ۲)

است که در قسمت ساقه‌ها به هم پیچیده‌اند و با برگ‌های بلند ترسیم شده و در هر شاخه و در مرکز برگ‌ها سرهای انسانی و حیوانی دیده می‌شوند. از بین ۶ صورت انسانی به نظر ۵ صورت در حالت نیم‌رخ و ۱ مورد در حالت تمام‌رخ ترسیم شده‌اند و به‌طور قطع نمی‌توان درباره هویت جنسی این صورت‌های انسانی نظر داد، اما بر اساس موها و همچنین حالت چشم‌های باز و بسته چهره‌ها، به نظر می‌رسد صورت انسانی تمام‌رخ، چهره‌ای زنانه دارد و بقیه ۵ صورت نیم‌رخ صورت مردانه دارند؛ زیرا این تصویر مصاحبت اسکندر با درخت سخن‌گو را در بازه زمانی خاصی نشان می‌دهد، رنگ آبی تیره فضا، حالت شبانه را به ذهن مخاطب متبادر می‌کند و روشنی درختان و زمینه و لشکریان حالت روز را به ذهن بیننده القا می‌کند. علاوه بر چهره‌های انسانی، صورت‌های ۱۱ حیوان هم دیده می‌شود. این صورت‌ها شامل تصاویر سر یک کبوتر، ۱ پرنده تاج‌دار، ۲ تصویر خرگوش، ۵ تصویر گرگ، ۱ بز و ۱ پلنگ است.

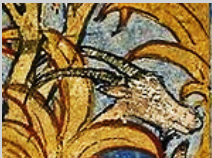

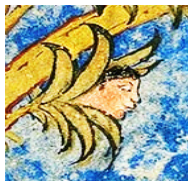

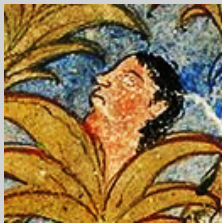

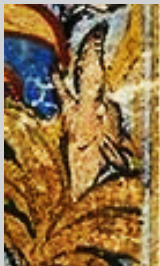

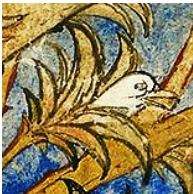

تصویر ۲. جزئیات نگاره گفت‌وگوی اسکندر و درخت سخن‌گو، پوست‌های زیر درخت سخن‌گو (منبع: نگارندگان)

ایستاده بودند. درخت سخن‌گو در داستان مصاحبت اسکندر و درخت سخن‌گو نیز به صورت انسان- گیاه در قالب ساختار درخت توصیف شده و دو ریشه مجزایی دارد که جفت شده‌اند و درهم تنیده‌اند و هویت زنانه و مردانه دارند و ماده شبها سخن می‌گویند و نر به وقت روز گویا می‌شود و دارای صدایی نامفهوم و سه‌مگین‌اند که اسکندر برای فهم سخنان و پیشگویی‌های این درخت به مترجم نیاز دارد و در نگاره ویژگی انسان- درختی با برگ‌های بلند و نیز دو ریشه مجزا با ساقه‌های درهم تنیده دیده می‌شود و هنرمند علاوه بر سرهای انسانی، سرهای حیوانی نیز در شاخه‌ها و مرکزیت برگ‌های هر

تطبیق ویژگی‌های بصری درخت سخن‌گو در نگاره شاهنامه دموت با داستان مشی و مشیانه

مشی و مشیانه در منابع کهن بندهشن و متون پهلوی و... دارای ویژگی انسان- گیاه است و به شکل بوته ریواس با دو ساقه توصیف شده است. همان‌طور که اشاره شد ریواس یک گیاه بوته‌ای است و درخت نیست. در تصویر ۳ نمونه‌ای از تصویر بوته ریواس ارائه شده است. همچنین مشی و مشیانه دارای قدرت تکلم و سخن‌گویی هستند و ریواس تنی یک ساقه، یکی به دیگری پیوسته و ۱۵ برگ دارد و دارای پیوستگی در کمرگاه به گونه‌ای که نر و ماده بودن دو انسان مشخص نبود. هم‌بالا و هم‌دیسسه (هم‌ساخت و هم‌شکل) و در حالتی که دستان بر گوش نهاده و

ردیف	جزئیات سرهای انسانی	ردیف	جزئیات سرهای حیوانی	ردیف	جزئیات سرهای حیوانی
۱	 تصویر ۱	۷	 تصویر ۷	۱۳	 تصویر ۱۳
۲	 تصویر ۲	۸	 تصویر ۸	۱۴	 تصویر ۱۴
۳	 تصویر ۳	۹	 تصویر ۹	۱۵	 تصویر ۱۵
۴	 تصویر ۴	۱۰	 تصویر ۱۰	۱۶	 تصویر ۱۶
۵	 تصویر ۵	۱۱	 تصویر ۱۱	۱۷	 تصویر ۱۷
۶	 تصویر ۶	۱۲	 تصویر ۱۲		

جدول ۲. سرهای انسانی و حیوانی موجود در درخت سخن گو در نگاره گفت‌وگوی اسکندر و درخت سخن گو (شاهنامه دموت) (منبع: نگارندگان)

ردیف	مؤلفه‌ها	منابع ادبی	ویژگی‌های مؤلفه‌ها
۱	مشی و مشیانه	منابع کهن: بندهشن و متون پهلوی	ویژگی انسان- گیاه دارند. به شکل گیاه ریواس (بوته) رشد یافته‌اند. سخن گو و دارای قدرت تکلم هستند. ریواس تنی یک ساقه، یکی به دیگری پیوسته و ۱۵ برگ دارد. دارای پیوستگی در کمرگاه به گونه‌ای که نر و ماده بودن دو انسان مشخص نبود. هم‌بالا و هم‌دبسه (هم‌ساخت و هم‌شکل) بودند. در حالتی که دستان بر گوش نهاده و ایستاده بودند.
۲	درخت سخن‌گو	اشعار شاهنامه نگاره شاهنامه دموت	ویژگی انسان- گیاه دارد و به شکل درخت است. درختی است ایدر دو بن گشته جفت یکی ماده و دیگری نر اوی سخن‌گو بود شاخ با رنگ و بوی به شب ماده گویا و بویا شود چو روشن شود نر گویا شود شب تیره‌گون ماده گویا شود بر و برگ چون مشک بویا شود نر و ماده‌ها صدایی نامفهوم و سهمگین دارند که اسکندر برای فهم آن نیازمند مترجم بوده است. درخت قدرت پیشگویی داشته است.
	شباهت‌ها		مشی و مشیانه و درخت سخن‌گو در همه موارد دارای ویژگی انسان گیاه هستند. مشی و مشیانه و درخت سخن‌گو در همه موارد، قدرت تکلم دارند. شکل ظاهری هر دو با دو ریشه مجزا و ساقه‌هایی به هم پیچیده، توصیف شده است. هویت جنسی در موارد مشخص نیست. همچنین مشی و مشیانه زوج انسانی و دو میوه یک گیاه هستند و در اشعار شاهنامه نیز درخت سخن‌گو دارای هویت یک زن و یک مرد انسانی است.
	تفاوت‌ها		مشی و مشیانه دارای هویت گیاهی از نوع بوته ریواس و با برگ‌های پهن است در حالی که درخت سخن‌گو در نگاره و در اشعار شاهنامه دارای ویژگی درختی است نه بوته. درخت موجود در نگاره برگ‌های بلند و کشیده دارد. مشی و مشیانه زوج انسانی و دو میوه یک گیاه هستند و در اشعار شاهنامه نیز درخت سخن‌گو دارای هویت یک زن و یک مرد انسانی است در حالی که در نگاره، درخت با سرهای زن و مرد انسانی و سرهای نر و ماده حیوانی و به صورت متعدد مصور شده است؛ زیرا مشی و مشیانه دارای یک صورت زنانه و دیگری مردانه بوده‌اند و در اشعار نیز از واژه ماده و نر استفاده شده و از کثرت وجود این صورت‌ها سخن به میان نیامده است. در بندهشن مشی و مشیانه دست بر گوش ایستاده، توصیف شده‌اند و این حالت در اشعار شاهنامه و در نگاره شاهنامه دموت دیده نمی‌شود.

جدول ۳. تطبیق ویژگی‌های بصری مشی و مشیانه و درخت سخن‌گو در اشعار و نگاره شاهنامه دموت (منبع: نگارندگان)

تصویر ۳. گیاه ریواس یا ریواس (URL3)

ایستاده، توصیف شده‌اند و این حالت در اشعار و نگاره شاهنامه دموت دیده نمی‌شود. در جدول ۳ این اطلاعات و مقایسه‌ها به صورت منسجم ارائه شده است:

نتیجه‌گیری

نتایج پژوهش نشان می‌دهد مشی و مشیانه در اساطیر و درخت سخن‌گوی مصورشده در نگاره شاهنامه دموت، هر دو دارای ویژگی انسان- گیاه هستند، اما مشی و مشیانه دارای هویت گیاهی از نوع بوته ریواس و با برگ‌های پهن است، در حالی که درخت سخن‌گو در نگاره و در اشعار شاهنامه دارای ویژگی درختی است نه بوته. درخت موجود در نگاره برگ‌های بلند و کشیده دارد. همچنین در هر دو انسان- گیاه، مشی و مشیانه و درخت سخن‌گو، قدرت تکلم دارند و شکل ظاهری هر دو با دو ریشه مجزا و ساقه‌هایی به هم پیچیده، توصیف شده و هویت جنسی هیچ‌یک مشخص نیست و در نگاره و اشعار شاهنامه و متون کهن این ویژگی مشترک است. در نگاره نیز هویت جنسی صورت‌ها مشخص نیست و ظرافت صورت‌ها تقریباً یکسان است. همچنین مشی و مشیانه زوج انسانی و دو میوه یک گیاه هستند و در اشعار شاهنامه نیز درخت سخن‌گو دارای هویت یک زن و یک مرد انسانی است در حالی که در نگاره، درخت با سرهای زن و مرد انسانی سرهای نر و ماده حیوانی و به صورت متعدد مصور شده است؛ زیرا مشی و مشیانه دارای یک صورت زنانه و دیگری مردانه بوده‌اند و در اشعار نیز از واژه ماده و نر استفاده شده و از کثرت وجود این صورت‌ها سخن به میان نیامده است. همچنین مشی و مشیانه دست بر گوش ایستاده، توصیف شده‌اند و این حالت در اشعار شاهنامه و در نگاره شاهنامه دموت دیده نمی‌شود. به‌طور کلی از این مقایسه می‌توان چنین استنباط کرد که به

شاخه به تصویر کشیده و این موضوع در اشعار شاهنامه قید نشده است. هویت جنسی صورت‌ها با ویژگی خواب و بیداری نر و ماده در زمان‌های مختلف در نگاره مشخص شده و صورت‌ها حالتی از جنسیت خاص را به ذهن متبادر نمی‌کنند. (تصویر ۱) در تطبیق و مقایسه ویژگی‌های مشی و مشیانه و درخت سخن‌گوی مصورشده در نگاره، باید خاطر نشان کرد هر دو مورد دارای ویژگی انسان- گیاه هستند با این تفاوت که مشی و مشیانه دارای هویت گیاهی از نوع بوته ریواس معرفی شده است در حالی که درخت سخن‌گو در نگاره و در اشعار شاهنامه دارای ویژگی درختی است نه بوته. درخت موجود در نگاره برگ‌های بلند و کشیده دارد در حالی که ریواس کوچک‌تر از درخت و دارای برگ‌های پهن است. در هر دو انسان- گیاه، مشی و مشیانه و درخت سخن‌گو، قدرت تکلم و سخن‌گویی دارند و شکل ظاهری هر دو با دو ریشه مجزا اما با ساقه‌هایی به هم پیچیده، توصیف شده چنان‌که هویت جنسی هر یک مشخص نیست و در نگاره و اشعار شاهنامه و متون کهن این ویژگی مشترک است.

در نگاره نیز هویت جنسی صورت‌ها مشخص نیست و ظرافت صورت‌ها تقریباً یکسان است. مشی و مشیانه زوج انسانی و دو میوه یک گیاه هستند و در اشعار شاهنامه نیز درخت سخن‌گو دارای هویت زن و مرد انسانی است در حالی که در نگاره، درخت با سرهای زن و مرد انسانی و سرهای نر و ماده حیوانی مصور شده است و تعداد سرهای مصورشده در نگاره با آنچه در محتوای اشعار و نیز ویژگی‌های توصیف‌شده برای مشی و مشیانه مشترک نیست؛ زیرا مشی و مشیانه دارای یک صورت زنانه و دیگری مردانه بوده‌اند و در اشعار نیز از واژه ماده و نر استفاده شده و از کثرت وجود این صورت‌ها سخن به میان نیامده است.

همچنین در بندهشن مشی و مشیانه دست بر گوش

نظر می‌رسد درخت سخن‌گو برخاسته از اساطیر کهن آفرینش مشی و مشیانه است و صورتی دیگر از زوج نخستین بشر است و با گذر زمان در قالب درخت سخن‌گو در اشعار شاهنامه و نیز هنر ایرانی بروز و نمود یافته است.

1-Mashi
2-Mashianeh
3-Wak Wak

منابع:

- آژند، یعقوب (۱۳۸۸) «اصل واق در نقاشی ایران»، *هنرهای زیبا، هنرهای تجسمی*، (۳۸)، ۵-۱۴.
- _____ (۱۳۹۳) *هفت اصل تزئینی هنر ایران*، تهران: پیکره.
- آموزگار، ژاله (۱۳۸۹) *تاریخ اساطیری ایران*، تهران: سمت.
- برزگر، الهه (۱۳۹۶) *بررسی تطبیقی داستان آفرینش نخستین انسان و چگونگی آن در تورات، انجیل و قرآن و مقایسه آن با اسطوره آفرینش در متون دینی زرتشتی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران.
- برمک، مهتاب (۱۳۹۰) *بررسی اسطوره آفرینش و پیدایش در شاهنامه فردوسی و تطبیق آن با اوستا، دینکرد و بندهشن*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه محقق اردبیلی.
- پاشایی، مزگان (۱۳۹۴) «بررسی جایگاه نقوش نمادین به‌کاررفته در چند نمونه از نگاره‌های شاهنامه دموت»، مجموعه مقالات هشتمین کنگره پیشگامان پیشرفت، ۹۵۸-۹۵۱.
- تختی، مهلا؛ افهمی، رضا (۱۳۹۰) «تصویر و مفاهیم درخت سخن‌گو بر قالی‌های دستیافته»، *گلجام*، (۱۸)، ۷-۴۹.
- تختی، مهلا (۱۳۹۰) «بررسی ویژگی‌های تصویرپردازی نوین در قالی‌های موسوم به درخت سخن‌گو (واق‌واق)»، همایش ملی هنر، فرهنگ، تاریخ و تولید فرش دستباف ایران و جهان، دانشگاه آزاد اسلامی واحد نجف‌آباد.
- *حدودالعالم من المغرب الی المشرق* (۱۳۴۰) به کوشش منوچهر ستوده، تهران: دانشگاه تهران.
- حسینی، سید محمود (۱۳۹۲) *شاهنامه بزرگ ایلخانی (دموت)*، تهران: عطار.
- حسینی، سید رضا؛ حیدری، فاطمه (۱۳۹۹) «مطالعه تحلیلی نقش درخت سخن‌گو در نسخه‌های فارسی و عربی عجایب المخلوقات قزوینی مصورشده در هند»، *مطالعات فرهنگ و هنر آسیا*، (۱)، ۲-۱۳۱.
- خلف تبریزی، محمدحسین (۱۳۶۳) *برهان قاطع*، به اهتمام دکتر محمد معین. تهران: امیرکبیر.
- دادگی، فریخ (۱۳۶۹) *بندهشن*، ترجمه مهرداد بهار، تهران: توس.
- داعی، سحر (۱۳۹۲) *درخت مقدس و نمود آن در فرهنگ و هنر ایران و غرب*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.
- دمشقی، شمس‌الدین محمد (۱۳۵۷) *نخبه الدهر فی عجائب البر و البحر*، ترجمه حمید طبیبیان، تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۳) *لغت‌نامه*، جلد ۱۴، تهران: دانشگاه تهران.
- ذکاوت، سحر؛ قاضی‌زاده، خشایار (۱۴۰۰) «نقش کلاه و سرپوش در نگاره مستی لاهوتی و ناسوتی اثر سلطان محمد نقاش»، *مطالعات هنر و رسانه*، (۶)، ۳-۱۳.
- ربیعی، سمیه (۱۳۹۰) *مطالعه نقوش تزئینی واق در هنر اسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- رسولی، آرزو (طالقانی) (۱۳۹۲-۱۳۹۳) «داستان آفرینش انسان از منظر اسطوره‌شناسی تطبیقی»، تاریخ ایران، (۱)، ۷-۲۷.
- سیدی، سید حسین؛ علی‌پور، اسماعیل (۱۳۸۹) «بررسی تطبیقی داستان آفرینش انسان در روایت‌های اسطوره‌ای ایران و عرب»، *لسان مبین (پژوهش ادب عربی)*، (۲)، ۲-۱۲۳.
- طاهری، علیرضا (۱۳۹۰) «درخت مقدس، درخت سخن‌گو و روند شکل‌گیری نقش واق»، *باغ نظر*، (۱۹)، ۸-۴۳.
- طاهری، علیرضا؛ ربیعی، سمیه (۱۳۸۹) «بررسی خاستگاه و انواع نقوش واق در هنر اسلامی»، *جلوه هنر*، (۴)، ۲-۴۹.
- _____ (۱۳۹۲) «شناسایی و طبقه‌بندی نقش درخت واق‌واق در فرش‌های سده‌های دهم تا سیزدهم هجری ایران»، *نگره*، (۲۵)، ۳۹-۴۹.
- عزیززی یوسف‌کنند، علیرضا؛ مسرور، شیلان؛ احمدی، مانا؛ (۱۳۹۸) «بررسی شاخصه‌های نگارگری مکتب تبریز ایلخانی با تأکید بر شاهنامه دموت»، *پژوهش در هنر و علوم انسانی*، (۴)، ۳۱-۴۰.
- کاویانی پویا، حمید (۱۳۹۶) «بررسی تطبیقی آفرینش انسان در اساطیر و ادیان ایران و میان‌رودان»، *الهیات تطبیقی*، (۱۷)، ۸-۱۳۹.
- کمندلو، حسین؛ رجیبی، محمدعلی (۱۳۹۴) «بررسی کتیبه و درخت سخنگو در هنر فلزکاری خراسان (سده‌های ۶ و ۷ ق/ ۱۲ و ۱۳ م)»، *خراسان بزرگ*، (۲۰)، ۶-۷۵.

- مختاریان، بهار (۱۳۸۹) «ساختار تغذیه در اسطوره مشی و مشیانه بر اساس متون زبان‌های باستانی ایران»، *زبان‌شناخت*، (۲)، ۱۰۷-۱۲۰.
- مستوفی، حمدالله (۱۳۶۲) *نزه القلوب*، به تصحیح گای لیسترانج، تهران: دنیای کتاب.
- واشقانی فراهانی، ابراهیم؛ ملکی، سمیرا (۱۳۹۷) «شباهت‌ها و مشترکات آفرینش مردم در اساطیر ایرانی و سامی»، *ادبیات عرفانی و اسطوره‌شناسی*، ۱۴ (۵۱)، ۳۰۱-۳۳۵.
- ورعی، نیکو (۱۳۹۶) *واکاوی اسطوره درخت واق واق در نگارگری ایرانی-اسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه هنر اصفهان.

References:

- Amoozgar, J. (2010). *Mythological history of Iran*. Tehran: Samt,(Text in Persian).
- Amoozgar, J. (2016). *Mythological history of Iran*. Tehran: Samt,(Text in Persian).
- Azhand, Y. (2009). Wak Principle of Persian Painting, Honar-Ha-Ye Ziba *Honar-Ha-Ye Tajassomi*, 1(38), 5-14,(Text in Persian).
- Azhand, Y. (2014). Seven decorative principles of Iranian art, Tegrar: Peykareh.
- Azizi Yusufkand, A., Masrou, Sh. & Ahmadi, M. (2019). "Investigation of the characteristics of Tabriz Ilkhanid School of painting with an emphasis on Demut's Shahnameh". *Research in arts and humanities*. 4 (4). 31-40,(Text in Persian).
- Barmak, M. (2011). *Evaluation of Cration and Genesis Myth in the Shahnamehe Ferdosi and Comparison it with Avesta, Dinkerd and Bondeheshn* (Master's thesis). University of Mohaghegh Ardabili,(Text in Persian).
- Barzgar, E. (2017). *A comparative study of the story of the creation of the first human being and its way in the Torah, the Gospel and the Qur'an and its comparison with the creation myth in Zoroastrian religious texts* (Master's thesis). Faculty of Humanities and Social Sciences, Mazandaran University,(Text in Persian).
- Dadgi, F. (1990). *Bondaeheshn*, Translated by: Mehrdad Bahar. Tehran: Tos,(Text in Persian).
- Dae, S. (2012), Holy tree and its manifestation in Iran and west culture and art (Master's thesis). Azad Islamic University, Tehran- Central Branch,(Text in Persian).
- Dameshghi, Shams Al-Din Muhammad. (1978). *The elite of eternity in the wonders of land and sea*. Translated by: Hamid Tabibian. Tehran: Baniyad Farhang, Iran,(Text in Persian).
- Dehkhoda, Ali Akbar. (1994). *Dictionary*. Volume 14. Tehran: University of Tehran,(Text in Persian).
- Hoseini, S R. & Heidari, F. (2020). "Analytical study of the talking tree motif in Persian and Arabic versions of Qazwini's Wonders of Creation (Ajā'ib al-makhlūqāt wa gharā'ib al-mawjūdāt) depicted in India". *Asian Culture and Art Studies*, 2(1), 131- 156,(Text in Persian).
- Hosseini, M. (2013). *Ilkhanid's Great Shahnameh (Demut)*. (First Ed). Tehran: Attar,(Text in Persian).
- Kamandlo, H., Rajabi, M A, (2015), Investigate the inscription of talking tree Metalworking Art of Khorasan (6 to 7 AH/ 12 to 13 AD), *Greater Khorasan*, 5(20), 75- 96,(Text in Persian).
- Kavyani Pooya, H. (2017), A comparative study of Man Creation in the Iranian and Mesopotamian myths and religions, *Comparative Theology*, 8(17), 139- 156,(Text in Persian).
- Khalaf Tabrizi, M. (1984). *Burhane Ghate*: To the attention of Dr. Mohammad Moin. Tehran: Amir Kabir,(Text in Persian).
- Mokhtarian, B. (2011). The structure of nutrition in the myth of "Mashi and Mashyaneh". *ZabanShenakht*, 1(2), 107- 120,(Text in Persian).
- Mostofi, H. (1983). *Nazah al-Qulob*, Edited by Guy Listrange. Tehran: World of Books,(Text in Persian).
- No Name (1961). *The limits of the world from west to east*. Manochehr Sotodeh. Tehran: University of Tehran,(Text in Persian).
- Pashaei, M. (2015). Examining the position of symbolic motifs used in some examples of Demot's Shahnameh paintings, Proceedings of the 8th Congress of Pioneers of Progress, 951-958,(Text in Persian).
- Rabiee, S. (2011). *The study of decorative patterns of Wak in the Islamic Art* (Master's thesis). University of Sistan and Baluchestan,(Text in Persian).
- Rasouli (Taleghani), A. (2014), Myths of the Creation of Humankind: Comparative Mythology, *Iran History*, 7(73), 27- 42,(Text in Persian).
- Seyyedi, S h. & Alipour, I. (2010). "Comparative study of the story of human creation in Iranian and Arab mythological narratives". *Mobin's language (Arabic literature research)*. (2). 123-138,(Text in Persian).
- Taheri, A. (2012). "The sacred tree, the talking tree and formation of Wak Wak motif". *Bagh-E Nazar*, 8(19), 43- 54,(Text in Persian).
- Taheri, A,& Rabiee, S. (2011). "Study of the origin and types of Wak motifs in Islamic art". *Glory of Art*

(*jelve-y-honar*), 2(4).49-56,(Text in Persian).

• Taheri, A,& Rabiee, S. (2013). "Identification and classification of Wak Wak tree motifs in the Iranian carpets of 10th- 13th centuries (A.H.)". *Negareh*, 8(25), 39- 49,(Text in Persian).

• Takhti, M. (2011). *Investigating the characteristics of modern imaging in carpets known as the talking tree (waq waq), national conference of art, culture, history and handwoven carpet production of Iran and the world*. Najafabad Islamic Azad University,(Text in Persian).

• Takhti, M,& Afhami, R. (2011). "The image and concept of talking tree on handmade carpets". *Goljaam*. 7 (18), 49-70,(Text in Persian)

• Varaei, N. (2017), The Study of the Myth of Vaq Vaq Tree in Persian Islamic Painting, Master's thesis, Isfahan university of art,(Text in Persian).

• Vashghani Farahaniemail, E, & Maleki, S. (2017). The similarities and commonalities of the creation of people in Iranian and Semitic mythology, *Mystical literature and cognitive mythology*, 14(51), 301- 335,(Text in Persian).

• Zekavat, S,& Ghazizadeh, KH. (2021), The Motif of the Hat and Cover in the Sultan Mohammad's Painting of Worldly and Otherworldly Drunkenness, *art and media studies*, 3(6), 13- 36,(Text in Persian).

URLs:

URL 1: <https://asia.si.edu/object/F1935.23/> (access date: 2020/08/06)

URL 2: <https://ganjoor.net/ferdousi/shahname/eskandar/sh38> (access date: 2020/12/08)

URL3:<https://www.dr.saina.com/cn-hrb-a632dc81cbc54e0c9ae6483cebd12691/%D8%B1%D-B%8C%D9%88%D8%A7%D8%B3/>(access date: 2020/12/11)

Comparative Study of the Visual Characteristics of the Wak Wak Tree in Demot's Shahnameh with the Story of Mashi and Mashianeh

Abstract:

In the belief of the ancient Iranians and sources, such as Bondehesn, Mashi and Mashianeh are the first human couple in the first creation and have human-plant characteristics. In the text of Shahnameh, have been quoted poems from a talking tree with human-plant characteristics in the story of Alexander in Conversation with Wak Wak Tree and a painting is illustrated with the same subject. The importance of human-plant property in both cases necessitates the present study. The purposes are to identify the characteristics of Mashi and Mashianeh in Persian mythology and ancient sources and to identify the characteristics of Wak Wak Tree in the poems and painting of Alexander in Conversation with Wak Wak Tree in the Demot Shahnameh and their similarities and differences. Research questions include: 1- What are the visual and structural features of Mashi and Mashianeh in the Persian mythology and the Wak Wak Tree in the poems and painting of the Shahnameh of Demot? 2- What are the similarities and differences in their form and meaning of them? In order to answer the questions raised, first the myth of the first creation and the characteristics of Mashi and Mashianeh have been studied and then the talking (Wak Wak) tree is analyzed. Then the painting of Alexander and the talking (Wak Wak) tree in Demot's Shahnameh and the characteristics of this tree have been studied, and finally, the characteristics of Mashi and Mashianeh and the talking (Wak Wak) tree are compared to the painting of Alexander and the talking (Wak Wak) tree. In the present research, library information and documentary and visual data have been studied and compared with a descriptive-analytical and comparative approach, and the cases studies studied in the research

Sahar Zekavat

PhD. student, Department of Comparative and analytical history of Islamic art, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran, Corresponding Author. zekavatsahar@gmail.com

Khashayar Ghazizadeh

Assistant Professor, Department of Islamic art, Faculty of Art, Shahed University, Tehran, Iran. ghazizadeh@shahed.ac.ir

Date Received: 2022-07-04

Date Accepted: 2022-09-15

1-DOI: 10.22051/PGR.2022.40948.1139

include the painting of Alexander and the talking (Wak Wak) tree in the Shahnameh of Demot, which has the characteristics of Mashi and Mashianeh in mythological and Iran ancient sources. The results of the research show that Mashi and Mashianeh in mythology and the talking (Wak Wak) tree illustrated in Demot's Shahnameh painting, both have human-plant characteristics.

However, Mashi and Mashianeh have a plant identity of the type of rhubarb plant with broad leaves, while the talking (Wak Wak) tree in the painting and in the poems of the Shahnameh has the characteristics of a tree and does not have the characteristics of a bush. The tree in the painting has long leaves. Moreover, they have the power of speech in both humans-plants, Mashi and Mashianeh and talking (Wak Wak) trees and the appearance of both cases are described with two separate roots and twisted stems. The gender identity of none is clear and this feature is common in the painting and poems of the Shahnameh and ancient texts. In the painting, the gender identity of the faces is not clear and the elegance of the faces is almost the same. Mashi and Mashianeh are a human couple and two fruits of the same plant and in the poems of the Shahnameh, the talking (Wak Wak) tree has the identity of a human woman and a human man, while in the painting, the tree is depicted with human male and female heads and male and female animal heads because Mashi and Mashianeh had one female face and the other male face and the words female and male are used in the poems and the multitude of these faces has not been mentioned. Furthermore,, in the Bondaheshn, Mashi and Mashianeh are described as standing with their hands on their ears and this situation is not seen in the poems of the Shahnameh and in painting of the Demut's Shahnameh. In general, from this comparison, it can be concluded that the talking tree originated from the ancient creation myths of Mashi and Mashianeh and it is another form of the first human couple. It

has appeared in the form of a talking (Wak Wak) tree in the poems of Shahnameh and Iranian art over time. The details of these contents can be seen in table (1):

Table (1), Comparison of the visual characteristics of Mashi and Mashianeh and the talking tree in poems and painting of the Demut's Shahnameh

Row	Components	Literary sources
Features of the components		
1	Mashi and Mashianeh	A n c i e n t sources: Bondaheshn and Pahlavi texts
		<ul style="list-style-type: none"> • They have human-plant characteristics. They have grown in the form of a rhubarb plant (bush). • They are talkative and have the power of speech. • It is a rhubarb-like plant with one stem attached to another and the plant has 15 leaves. • Having continuity in the waist in such a way that it was not clear whether two people are male or female. • They had the same shape and form. • They were standing with their hands on their ears.
2	talking (Wak Wak) tree	P o - ems of the Shahnameh
		<ul style="list-style-type: none"> • It has human-plant characteristics and is in the shape of a tree. • It is a tree that is connected by two roots. • It consists of a male and a female who have the power to speak and have a special color and smell. • At night the woman speaks and during the day she is silent and during the day the man speaks. • Males and females have a loud and unintelligible voice that Alexander needed a translator to understand their words. • The tree has the power of prediction.
painting of the Demut's Shahnameh		
		<ul style="list-style-type: none"> • It has human-plant characteristics and is in the shape of a tree. • The talking tree is a tree with two sepa-

rate roots that are intertwined in the stems.

- The tree has long leaves.
- Human and animal heads can be seen in each branch and in the center of the leaves.
- There are six human faces and based on their hair and also the open and closed eyes of the faces, the full-face human face has a female face and the other 5 profile faces have male faces.
- The faces of 11 animals can be seen in the painting.
- Animal faces include a pigeon head, a crested bird, two rabbit images, five wolf images, a goat and a leopard.
- Animals are also painted, some with eyes, mouth and tip open and awake, and some with closed and sleeping eyes.

similarities

- Mashi and Mashianeh and talking (Wak Wak) tree in all cases have human-plant characteristics.
- Mashi and Mashianeh and talking (Wak Wak) tree have the power of speech in all cases.
- The appearance of both cases is described with two separate roots and intertwined stems.
- The gender identity is not clear in any of the cases.
- Also, Mashi and Mashianeh are a human couple and two fruits of the same plant, and in the poems of Shahnameh, the talking (Wak Wak) tree has the identity of a human woman and a human man.

differences

- Mashi and Mashianeh have a plant identity of a rhubarb plant with broad leaves, while the talking (Wak Wak) tree in the painting and in the poems of the Shahnameh has the characteristics of a tree and does not have the characteristics of a bush.
- The tree in the picture has long leaves.
- Mashi and Mashianeh are the human couple and two fruits of the same plant, and in the poems of the Shahnameh, the talking (Wak Wak) tree has the identity of a hu-

man woman and a human man, while in the painting, the tree has the heads of a human man and a woman, and the heads of a male and a female animal and in multiple forms. Illustrated. Because Mashi and Mashianeh have one female form and the other male form, and the words female and male are used in the poems, and there is no mention of the existence of these forms.

- In Bondaheshn, Mashi and Mashianeh are described as standing with their hands over their ears, and this position is not seen in the poems of the Shahnameh and in Demut's Shahnameh painting.

Source: (authors)

Keywords: Mashi and Mashianeh, The Myth of Creation, Wak Wak Tree, Painting of Alexander in Conversation with Wak Wak Tree, Demot Shahnameh.